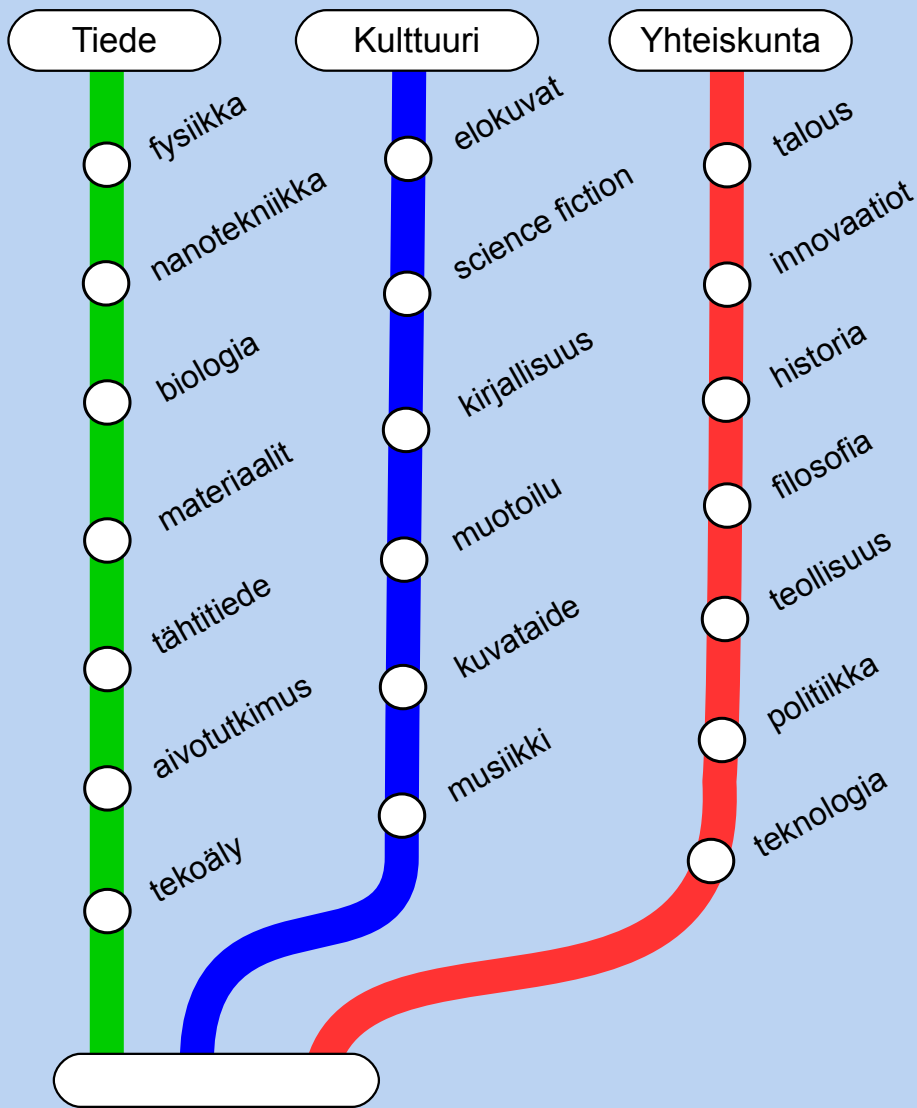

Kari Leppälä

Matkaseuraa osa 3

Sopimatonta ja
epäajankohtaista luettavaa

Matkaseuraa osa 3

"Kiitin kapteeni Nemoa ja menin tutkimaan kirjabylyjä. Ne sisälsivät suuret määrät tieteellistä ja siveysopillista sekä kaunokirjallisuutta, kaikilla maailman kielillä kirjoitettuna. ... Kirjat eivät merkillistä kyllä olleet minkäänlaisessa järjestyksessä. Kapteeni näytti lukevan mitä käteen sattui, valitsematta".

Jules Verne: Sukelluslaivalla maapallon ympäri. (1869, suomennos Martta Tynni 1957).

Kari Leppälä

Matkaseuraa osa 3

Sopimatonta ja
epäajankohtaista
luettavaa

Kansi ja taitto: Kari Leppälä

© 2020 Kari Leppälä

Kustantaja: BoD – Books on Demand, Helsinki, Suomi

Valmistaja: BoD – Books on Demand, Norderstedt, Saksa

ISBN: 978-952-801-916-9

Sisällysluettelo

Saatteeksi.....	7	Insinööri likaa kädensä.....	94
Pelastetaan lukutaito ja ihmis-		Tiede pitkä, elämä lyhyt.....	98
kunnan tulevaisuus.....	8	Tieteen laadusta.....	101
Ihminen Jumalan sijaisena?.....	12	Johannes Keplerin avaruusmatka.....	108
Kertomisen ongelmia: "Taivaan-		Laatu: kuinka tylsää ja kuinka	
pallo".....	15	ihanaa!.....	112
Yläluokan ääliöiden mestaruuskisat. .	19	Pitääkö meidät kaikki digitoida?.....	116
Ihmiskunnan oikotiet on pian		Taikavuori ja muut taianomaiset	
kuljettu.....	22	kirjat.....	119
Tekes ja Guggenheim.....	25	Ihminen, luonto ja kone.....	123
Muumien saaristo.....	27	Zen ja äärimmäinen laatukirja.....	127
Arkkitehdin seikkailu akateemisten		Nykyäisyjä.....	132
humanisti-intellektuellien leirissä.....	31	Hyvän äärellä.....	136
Tiedonjonon herättämisestä.....	37	Makroskooppi.....	143
Fysiikka ei enää edisty – vai		Miten ajatella tarkemmin ja	
edistyykö sittenkin?.....	40	vähemmän väärin.....	146
Toiveesta olla Sherlock Holmes.....	44	Esineiden kokeminen ja nostalgia.....	150
Joseph Jacquardin muotokuva.....	47	Helsingin satamaradat.....	154
Ilmapumppu.....	52	Kasvamisesta ja kasvattavasta	
Älykkyys – laajempi näkökulma.....	55	musiikista.....	160
Tekoälyn älykkyyydestä.....	59	Kokkausta ja alkemiaa.....	163
Luonnonfilosofiaa.....	62	Moraalikato on arkipäivän tuttu –	
Raudasta Sammot tootaan.....	64	sen nimi on osaamiskato.....	167
Prahan ylioppilas – ja muita		Taide ja aivot.....	172
opettavaisia kauhukertomuksia.....	68	Kouluta sisäinen zombisi.....	177
Sielu, psykologia ja kirjallisuus.....	71	Saxy lady.....	184
Ihmeellinen mittakaava.....	75	Naisen logiikka – ja miehen.....	188
Tosiasioita jatkästä.....	79	Kaipuu jonnekin.....	192
Frekvensor aikaansa edellä.....	82	Röntgenkuvia avaruudesta.....	195
Elämän tarkoitus.....	85	5G ja laskennan lajit.....	198
Valistuksen soihtu on kirkas.....	89	Avaruuspurje – tiedettä ja fiktiota.....	203

Se on luonnonlaki.....	205	Kirjallista kaksoiselämää.....	260
Riffien mestari.....	209	Paalujuntan kulttuurihistoriaa.....	264
"Isi, mitä sinä teet töissä?".....	211	Balzac ja arvoketjut.....	269
Elämä, kehitys, äly ja kaikki muu.....	215	Myyttinen Apotti.....	272
Komtuurit ympärillämme.....	221	Kosmiset taikurit – insinöörit.....	275
Eksymisestä ja navigoinnista.....	224	Onnea tuottavat koneet.....	278
Kertomus koneista, roboteista ja		Kybernetiikan isä.....	280
aivoista.....	229	Kemiaa kaikelle kansalle.....	284
Voittamaton jerrykannu.....	235	Kartoista opittua.....	290
Rakastettava karvaloviniska.....	238	Taloustiede – moraalitiede.....	295
Koodaus – kansalaistaito?.....	242	Kiitokset.....	299
Toivon kirjallisuutta: solarpunk.....	249	Viitteet ja lähteet.....	300
Näköala kukkulalta.....	255	Hakemisto.....	305

Saatteeksi

Tässä on kolmas osa blogeista koottua kirjasarjaani *Matkaseuraa*. Koska osat voidaan lukea toisistaan riippumatta, tämä esipuhe on lähes sama kaikissa. Jaoin kirjani kolmeen osaan: 2007–2013, 2013–2018 ja 2018–2020, muuten kokoelmasta olisi tullut liian paksu ja painava. Halusin antaa lukijoille helposti mukana ja kädessä pidettävän seuralaisen. Mutta eikö juuri blogi ole ajankohtaisuuteen perustuva väline? Ja kirjassa on muutakin outoa. Kirjoitusten aiheet vaihtelevat valtavasti. Lukija siis väistämättä altistuu oudoille asioille. Eikö se ole epämukavaa ja jopa häiritsevää?

Vai voisiko asia olla toisin? Sain idean kirjaani, kun luin ystäväni kokoaman kirjan hänen omista blogikirjoituksistaan. Olin yllätynyt siitä, kuinka voimakas, erilainen ja kiehtova kirjan lukukokemus oli tietokoneella luettuun blogiin verrattuna. Kirjalla on konkreettinen olemus. Se on kädessä pidettävä esine, joka puhuttelee maagisesti. Me ihmiset olemme aineellisen maailman olentoja, ja meitä ympäröivät esineet ovat samalla osa itseämme. Kokeilkaamme.

Aloin pitää blogia *Tichyn kosminen kulttuurilaari*, koska pidän kirjoittamisesta. Blogitekstini ovat myös kirjallisia sormiharjoituksia. Kirjoitan kaikenlaisista asioista, jotka minua kiinnostavat. Näkökulmani vaihtelee asiantuntijasta (tekniikka) innostuneeseen amatööriin (tiede, filosofia ja kulttuuri).

Koska jotkut tekstit ovat vuosia vanhoja, niissä voi olla vääriä arvioita. En korjannut sisältöä, mutta korjasin painovirheitä ja paransin tekstin luettavuutta. Muutamia jälkikommentteja olen lisännyt. Painetussa kirjassa on myös runsaampi kuvitus. Loppuun on liitetty lukijan avuksi hakemisto ja kirjallisuusluettelo.

Pyydän nyt lukijoitani altistamaan itsensä sopimattomuudelle, vanhanaikaisuudelle ja oudoille asioille. Se kannattaa.

Pelastetaan lukutaito ja ihmiskunnan tulevaisuus

KESKIVIIKKO 7. MAALISKUUTA 2018

Lukutaito on niin keskeinen kulttuurin resurssi, että emme sitä oikein edes tajua. Lukutaidon yleistyminen loi nykyaikaisen teollistuneen hyvinvointiyhteiskunnan. On kysymys sitten köyhistä ihmisistä tai köyhistä maista, ensimmäinen askel kohti hyvinvointia on aina lukutaidon edistäminen. Mutta lukutaito on ehkä hieman suppea käsite, kysymys on selvästi suuremmasta asiasta. Kysymys on media-aidoista. Ja oikeastaan kyse on koko kulttuurista. Katsotaan asioita vielä laajemmin: kysymys voi olla ihmiskunnan eloonjäämisestä.

Miten lukutaito ja mediataidot ovat syntyneet? Jossain historian hämärissä ihmiset oppivat viestimään kuvilla. Emme oikein tiedä, miten se kävi. Varmaankin tällainen viestiminen syntyi jonkinlaisena ihmisen älyllisen kapasiteetin laajenemisen sivutuotteena. Tämä tapahtui jo kymmeniä tuhansia vuosia sitten, todisteena on säilynyt luolien seiniin ja kallioihin tehtyjä maalauksia ja kaiverruksia. Luultavasti nämä taidot olivat evoluution näkökulmasta hyödyllisiä. Ne auttoivat sukuja ja heimoja toimimaan tehokkaammin yhteistyössä.

Vähitellen aineellinen edistys alkoi yhä selvemmin kulkea rinnakkain kulttuurin ja mediataitojen kehittymisen kanssa. Hedelmällisille alueille syntyi suuria maatalousyhdyskuntia. Mediataidoille tuli yhä konkreettisempaa käyttöä. Asioita piti merkitä muistiin muun muassa verotusta ja kaupankäyntiä varten. Samalla kehittyi taito laskea. Lähi-idässä ja Välimeren alueella tilapäiseen käyttöön tarkoitettua tietoa merkittiin muistiin savitauluille ja papyrusliuskoille. Mediasta tuli kevyempää ja siirrettävämpää. Mutta mediataidot eivät olleet vain kirjanpitoa varten. Ne palvelivat myös yhteiskunnallista koheesiota. Merkittiin muistiin hallitsijasukujen kronikoita ja uskonnollisia kertomuksia.

Nyt seuraa amatööripohjalta kehiteltyä kulttuurihistoriallista spekulatiota. Spekulaatio on tieteen näkökulmasta hyödyllistä ja jopa välttämätöntä. Se antaa aineksia hypoteeseille ja teorioille, ja ne taas

kohdentavat tarkempaa tutkimusta. Varmasti tiedetään, että viimeistään vajaa kolme tuhatta vuotta sitten Välimeren piirissä syntyi äännekirjoitus. Mikä sen merkitys oli? Luonteeltaan äännekirjoitus on kuvilla viestintää abstraktimpaa, sen sijaan se lähensi kirjoitustaitoa kieleen ja puheeseen. Sehän taas tarkoitti, että ajatuksia ja ideoita voitiin ilmasta vapaammin, ja kronikoihin tuli mukaan draamallinen elementti. Ne eivät olleet vain hallitsijoiden sukuluetteloa, vaan niissä oli syvempiä ajatuksia. Tuolta ajalta ovat säilyneet Troijan sodan kronikat, Gilgamesh-epos ja Raamatun vanhimmat kertomukset.

Kirjoitetut kronikat eivät tietenkään ilmestyneet tyhjästä. Niitä edelsi vuosituhansien takainen suullinen ja muistinvarainen kertomaperinne. Miten kirjoitustaito vaikutti kulttuuriin? Tiedetään, että jo antiikin Kreikassa oltiin huolestuneita kirjoitustaidon leviämisestä. Sen katsottiin tuhoavan ihmisten muistin. Nykyihmisille onkin lähes käsittämätöntä, miten laajoja aineistoja lukutaidottomat runolaulajat saattoivat pitää mielessään. Mainitsin sanan ”runo”, sillä runouteen sisältyy tekniikoita, joiden avulla muistinvaraisen aineiston hallintaa ja säilymistä tuettiin. Lukijalle voi tulla mieleen Kalevala. Aivan samasta asiasta on kysymys. Suomessa ja Karjalassa tämä perinne eli vielä 1800-luvulla.

Pidän selvänä, että kirjoitustaidon myötä kulttuurimme on menettänyt jotain olennaista. Mutta olemme myös saaneet jotain tilalle: kirjoitetun kulttuurin aarteet, joita on määrättömästi enemmän kuin kukaan pystyisi muistamaan. Tietysti tarvitaan aputekniikoita, sillä nämä aarteet eivät ole välittömästi käytettävissä. Erityisesti oppineet loivat nopeasti menetelmät kirjallisen kulttuurin hallintaan. Niitä ovat kirjastot, luettelot ja viitteet. Ja tiedämme seuraukset: tiedon varassa erityisesti tiede alkoi kukoistaa.

Kronikoinnin merkityksen vähentyessä syntyi uusia tiedon kirjaimis- ja hyödyntämistapoja. Syntyivät luonnontieteet, ja syntyi teollinen yhteiskunta. Kirjapainon keksiminen pani liikkeelle suuren mediamyllerryksen. Kirjojen saatavuus helpottui ja niiden hinta halpeni. Seuraava suuri mediavallankumous lähti liikkeelle, kun opittiin valmistamaan puusta paperia. Kirjojen hinnat laskivat edelleen, ja syntyi aivan uusi ja erilainen media: sanomalehdistö. Erityisesti lehdistö laajensi kirjoitetun aineiston lukijakuntaa ja kavensi eroa eri tekstilajien välillä.

Entä miten sähköinen media on vaikuttanut ja tukee vaikuttamaan? Onko meidän syytä huolestua, niin kuin kreikkalaiset huolestuivat kirjoitustaidon seurauksista? Ilman muuta uusi media toi mukanaan uusia asioita. Radio ja TV muuttivat taas kerran yhteiskuntaa. Median aikaperspektiivi muuttui, tieto oli nyt lyhytikäistä ja jopa hetkellistä. Ja medialla oli suuri ja useimmiten vahvistava vaikutus yhteiskunnalliseen koheesioon. Mutta internetin media on oma lukunsa. Huoli voidaan ilmasta seuraavasti. On näkynyt selviä merkkejä siitä, että internet houkuttelee ihmisiä pois painetun tekstin piiristä. Entä antaako se jotain parempaa tilalle? Tässä voi olla aihetta pessimismiin. Onhan internet toki tuottanut hakukoneet, joten se osittain korvaa kirjastoja ja luetteloja. Myös Wikipedia on kätevä, vaikka se vain jatkaa 1700-luvun ensyklopedioiden perinnettä. Mutta sähköisen median vaikutus tieteelliseen kirjoittamiseen oli suuri pettymys. Se ei mullistanut tieteellisen kirjallisuuden rakennetta eikä periaatteita, vaan näyttäytyy lähinnä jakelukanavana.

Tulkitsen uuden median vaikutuksia seuraavasti. Painetun median aikaperspektiivi on varsin staattinen. Siksi kirjallisuus yhdistää asioita ja paikkoja aikojen yli. Sähköinen media on puolestaan hyvin dynaamista, se on lähes historiatonta. Siksi siltä puuttuu kyky integroida kulttuuriperinnettä ja tietoa yli sukupolvien ja kulttuurirajojen.

Pitää mainita vielä aivan erityinen piirre. Romantiikan kaudella 1800-luvulla ja siitä eteenpäin alettiin korostaa yksilön merkitystä. Esille nostettiin itseksensä toimivia ja ainutlaatuisen kyvykkäitä neroja. Katsottiin, että tieteen ja taiteen edistys on tällaisten yksilösuoritusten ansiota. Mikään ei voisi olla enempää väärin, sillä molemmat henkisen viljelyn alat ovat lisääntyvässä määrin yhteisöllisiä. Modernin tieteen yhä lisääntyvä mutkikkuus ja monitulkintaisuus ovat mahdoton haaste kyvykkäimmillekin yksilöille. Tämä ei tarkoita yksityisen toimijan väheksymistä. Pitää vain hyväksyä se, että kyvykkään toimijan hyödyllisyys ei johdu hänen älystään, vaan hänen erilaisuudestaan. Hän tuottaa tervetulleen häiriön kollektiivisen typeryyden valtavirtaan.

Uudelta medialta näyttää puuttuvan kyky integroida yhteisöllistä kulttuuriperinnettä yli sukupolvien ja kulttuurirajojen. Pikemminkin se tuottaa paikallisia, sosiaalisesti motivoituja ja ajallisesti rajattuja ja lyhytkestoisia vaihtoehtoisia "todellisuuksia". Juuri tätä pitää vastus-

taa. Kirjoitettu teksti on kulttuuriperinnettä, jota meillä ei ole varaa menettää. Lehdet ja kirjat ovat myös konkreettisia aineellisen maailman olioita. Siksi ne puhuttelevat meitä niin voimakkaasti.

Tulisi ryhtyä toimeen lukutaidon ja kirjallisen esittämisen perinteen säilyttämiseksi ja elvyttämiseksi. Olen itsekkin tarttunut toimeen tuottamalla kirjallista materiaalia. Sen lisäksi olen julkaissut blogiteksteistäni kolme kirjaa: *Matkaseuraa, osat 1, 2 ja 3*. Itse kukin voi verrata blogejani painetun sanan voimaan hankkimalla nämä teokset kirjastosta tai mistä tahansa verkkokirjakaupasta. Voin vakuuttaa (palautteen perusteella), että ero blogeihin on vaikeasti selitettävä mutta melkoinen. Kannattaa tutustua kirjan lumovoimaan.

Kirjojen painamisesta tuli teollisuutta jo puoli vuosituhatta sitten, ennen varsinaista teollistumisen aikaa. Keksintöjen kirja III (1907)

Ihminen Jumalan sijaisena?

TORSTAI 15. MAALISKUUTA 2018

Alkuvuodesta luin suuresti kohutun Yuval Noah Hararin kirjan *Homo Deus. Huomisen lyhyt historia*. Kirja sinänsä ei tehnyt suurta vaikutusta, koska pohdiskelen itse samanlaisia asioita, eikä kirjassa tullut esiin paljoakaan minulle uutta. Jotain minä siitä kuitenkin opin, mutta en niin paljoa, että olisin vain sen takia ryhtynyt kommentoimaan.

Pikemminkin minua alkoi askarruttaa kirjan saama huomio. Ymmärrän hyvin, että tietokirjojen kustantajat nykyisessä ahdinkotilassaan etsivät skuppeja ja haluavat mainostaa niitä. On myös hyvä, että niitä löytyy, ja on hyvä, että mahdollisimman monet ihmiset lukevat myös Hararin kirjan. Se on täysin asiallinen, vakavasti kirjoitettu ja ajatuksia herättävä. Joten asiat ovat siltä osin täysin kunnossa.

Minua askarruttaa hieman toinen asia. Tutkijana ja kirjailijana minua kiinnostaa tiedon olemus. Ja olen jotenkin päätenyt siihen, että tiedon leviämisessä ja vaikuttamisessa näyttää olevan kaksi tasoa. On olemassa syvälinen taso. Tieto kertoo meille jotain olennaista, uutta ja tärkeää tästä maailmasta. Tämä on se asia, jota kaikki tutkijat vakavasti tavoittelevat. Se on myös syy, minkä takia ihmiskunta on kehittänyt valtavan hienon järjestelmän nimeltä tiede. Ja siten on olemassa se toinen taso: syy, miksi tieto leviää tehokkaasti, kiinnostaa ihmisiä ja saa heidät myös ostamaan kirjoja. Tämä mekanismi on meille nykyään hyvinkin tuttu sosiaalisesta mediasta. Tämä taso voi yhtyä tiedon perimmäiseen ulottuvuuteen, eli se on tiedon uutuus ja merkittävyys. Mutta saattaa olla, että uusi tieto ja tapa markkinoida sitä sattuukin soittamaan juuri niitä kielii, jotka sillä hetkellä resonoiivat herkimmin yhteiskunnallisessa keskustelussa. Ainakin minun mieleeni tulee ristiriitaisia tunteita, jos nämä tasot eivät kohta.

Joten lähdetäänpä tutkimaan, millainen syvälinen tiedon taso Hararin kirjasta löytyy. Harari on tunnettu kirjoittaja ja historian tutkija. Hänen aiempi ja hyvin menestynyt kirjansa *Sapiens: Ihmisen lyhyt historia* kertoo ihmiskunnan menneisyydestä. Uudessa tulevaisuuteen tähtäävässä kirjassaan hän joutuu käsittelemään uudenlaisia aiheita: tieteenfilosofiaa, laskentatiedettä ja neuropsykologiaa. Aivan ilmei-

sesti ja myös näkyvästi nämä eivät ole hänen ydinosamisaluettaan. Tosin akateemisena ja älykkäänä ihmisenä hän saa niistä ihmeen paljon irti. Oma vaikutelmani kirjaa lukiessa oli lukuisten silmäänpiistävien virheiden ja väärinkäsitysten takia hieman vaivaantunut. Teos oli ainakin minulle kovin raskasta luettavaa. Mies on kuin vanhan kirjansa maineen varassa ratsastava nykyajan Paracelsus. Mutta kuten Paracelsuksella, niin tässäkin on myös kirkkaita kohtia.

Mielenkiintoista on, että Harari ehdottaa humanismi-sanalle uutta määritelmää tarkoittamaan sellaista modernia aatevirtausta, jossa merkitykset ja konseptit eivät ole Jumalan määrittämiä. Oivallus on tavallaan hyvä. Ehkä tarvitsemme tällaisen sanan, jos ajattelemme että sana ”valistus” ei ole aivan osuva, tai että etsimme valistuksen takana olevaa ideologiaa. Kannatan asiaa, mutta tuskinpa humanistit silti haluavat luopua mukavista poteroistaan. Puutteeksi näen, että Harari laiminlyö sellaisen protomarxilaisen oivalluksen, että yhteiskunnan kehitys nousee tuotantotavan mekanismeista. Kuitenkin hän vetoaa sellaiseen jatkuvasti ja huomaamattaan.

Sain kirjasta myös hyviä ideoita. Yksi on merkityksen käsite: sitä ei huomioida riittävästi yhteiskuntafilosofiassa, vaikka se on aivan keskeinen. Karkeasti ajatus kulkee näin: kun Jumala ei enää määrää merkityksiä, merkitys on hukassa. Vain rikkaus ja valta ovat tulleet tilalle – tai oikeastaan jääneet jäljelle, nehän on toki pyörittäneet ihmisiä maailman alusta lähtien. En kuitenkaan yhdy siihen käsitykseen, että yksilöä ei enää ole olemassa tai ettei yksilöllä ole merkitystä, koska vapaata tahtoa tai sieluakaan ole. Aivan oikein, ei niitä ole, mutta entä sitten?

Mennäänpä sitten tekoälyasioihin, niissä Harari on selvimmin poissa osaamisalueeltaan, tosin hyvin yleisellä ja tyypillisellä tavalla. Älyn erkaantuminen tietoisuudesta on ilmeisen väärä päätelmä. Asia on liian mutkikas selitettäväksi tässä, palaan asiaan joskus toisessa muodossa. Harari ei edes kerro, mitä hän tarkoittaa älyllä. Se on yleinen vika muillakin aiheesta kirjoittavilla. Toinen virhe on väittää, että eliöt ovat algoritmeja. Ikävä kyllä Harari ei kerro, mitä hän algoritmilla tarkoittaa, joten en voi kritisoida enempää.

Oikeastaan olen vakuuttunut, että tässä on populaarin tekoälykirjallisuuden keskeinen ongelma: rinnastetaan tietokonemaailmasta tutut algoritmit biologisten eliöiden toimintaperiaatteeseen. Mutta

tottahan eliöt ovat ainakin yhdessä mielessä algoritmeja: niiden mis-
siona on kopioida eliötä yhä uudelleen ja uudelleen. DNA on ole-
mukseltaan digitaalinen, ja sen toiminta on tietokonemaisiin asia,
mitä luonnossa tapaamme. Mutta Harari ei tarkoittanut tätä.

Tuli mieleen, että monet filosofiaan taipuvat kirjailijat ovat valta-
van monisanaisia selittäessään, että eivät oikeastaan tiedä, mitä yrittä-
vät selittää. Samanlaisia kirjoja on olleet Daniel Dennettin *Tietoisuu-
den selitys* ja Thomas Nagelin *Mieli ja kosmos*. Myös Harari on itseään
toistava ja monisanainen, mutta itsevarmempi, julistava ote on vielä
tallella. Nuoren miehen syntejä.

Tekoälystä käytävässä keskustelussa vallitsee yleisesti ottaen jätti-
läismäinen antropomorfismi. Ihminen fantasioi itselleen usein joten-
kin oudon kuvan mielensä toiminnasta, ja heijastaa sen universumin
selitykseksi lisäämällä mukaan teknologisen vahvistimen eli tekoälyn.
Ikävä kyllä, Harari jatkaa tätä perinnettä.

Palataan alussa mainitsemaani tiedon kahteen tasoon, populaariin
ja syvälliseen. Mainonnassaan kustantaja on keskittynyt populaariin
tasoon eli tekoälyllä ja teknologialla pelotteluun. Minua askarruttaa
edelleen, onko se oikein – vai onko se vain välttämättömyys, jolle ei
mahda mitään. Toivottavasti arviostani käy ilmi, että kirjassa oli
myös syvällisyyttä, josta tunsin oppivani.

Muuten, kirjan nimessä sana ”deus” viittaa ihmisen itse keksit-
tyyn fiktiiviseen lajinimeen, joka tulisi kirjoittaa pienellä alkukirjai-
mella. Kustantajalle tämä lienee ollut tietoinen virhe. Toivottavasti
meille ei juurru amerikkalainen tapa kirjoittaa otsikoiden substantii-
vit isolla.

Kertomisen ongelmia: "Taivaanpallo"

PERJANTAI 6. HUHTIKUUTA 2018

Kertomakirjallisuudessa lienee ongelma, jonka kanssa jokainen kirjailija joutuu tekemisiin, ja joka saattaa askarruttaa myös lukijaa: kysymys kertojanäänestä. Puhun nyt tästä asiasta puhtaasti amatööri-nä, innokkaana lukijana ja tietokirjailijana. Aiheesta on ilman epäilystä tuotettu runsain mitoin akateemista kirjallisuustieteen tutkimus-tekstiä ja opetustekstiä. Minä en ole sellaista lukenut. Pohdin siis asiaa nojatuolifilosofin eli ”kyökkifilosofin” roolissa.

Kirjoitettu teksti ei mitenkään vastaa sitä puhetapaa, minkä tapaamme ”oikeassa elämässä”. Se ei oikeastaan ole puhetta ollenkaan. Historiasta saatamme tietää, että lukemaan opettelu on aikanaan ollut nimenomaan ääneen lukemisen opettelua. Hiljaa itsekseen lukeminen on ollut sitten aivan oma taitonsa, ja sitä lienee jopa paheksuttu. Kun lukija lukee kirjaa ääneen, tilanne on oikeastaan aika mutkaton. Siinäähän äänessä onkin kirjailija itse, lukija vain toimii hänen edustajanaan. Ääneen luettaessa tilanne on siis hyvin herkkä, erityinen ja viehättävä. Aivan erityiseksi se tulee silloin, kun kirjailija itse käy lukemassa tekstejään.

On selvästi olemassa erilaisia kirjoja. Toiset on ikään kuin tarkoitettu ääneen luettaviksi. Ja sitten on kirjoja, joissa on dramatiikkaa, tunteita ja erilaisia roolihahmoja. Kun luemme esseitä tai tietokirjoja, ne ovat yleensä kirjailijan puhetta. Ne toimivat hyvin ääneen luettuina. Silloinkin on erilaisia mahdollisuuksia. Kirjailija voi puhua enemmän tai vähemmän rehellisenä itsenään, tai sitten jonain kuvittelemaan roolihahmona. Mahdollisesti hahmo on sellainen kuin kirjoittaja haluaisi olla. Tai ehkä hän puhuukin hahmona, joka on mahdollisimman kaukana itsestä. Silloin hän haluaa suojautua, ottaa etäisyyttä omiin ajatuksiin.

Tai sitten hän yrittää olla ”kaikkietävä kertoja”, jumalankaltainen hahmo, joka tietää kaiken itse luomastaan universumista. Luulen, että aloitteleva kirjailija tai naiivi tutkija lipsahtaa helposti kaikkietävän roolin. Se voi olla vaarallista tai herättää lukijassa epäilyksiä. Sillä mitä ihminen oikeastaan voi tietää edes itse luomastaan maailmasta – puhumattakaan niin sanotusta ”todellisuudesta”?

Kun siirrytään asiatekstistä proosaan, tilanne on hieman erilainen. Proosa on ääneen luettuna aivan eri asia kuin itsekseen luettuna. Eikä kertojanäänen ongelma suinkaan poistu, vaan se jopa paheenee. Kirjailijalla voi olla tarve selittää asioita ”puolueettomasta” näkökulmasta, vaikka kirjoittaakin proosaa. Tai hän saattaa esitellä erilaisia ja ristiriitaisiakin näkökulmia, jolloin tarvitaan useita toisistaan erottuvia kertojia. Motivaatio ”kertojanäänen” tyylin valintaan saattaa olla saman kaltainen kuin asiatekstissä, ja strategiakin voivat olla saman tapaisia.

Mutta onko proosan roolihahmojen puhetapaa yhtään sen helpompaa rakentaa kuin personoimatonta kertojanääntä? Mikä oikeastaan on se tapa, jolla romaanien roolihahmot puhuvat? Onko se näytelmäpuhetta jäljittelevä vai peräti naturalistinen? Naturalismi saattaa toimia ääneen luettaessa, mutta itsekseen luettaessa puhekielen jäljitely voi olla kiusallista. Ainakin itseäni se häiritsee, tällainen puhe saattaa muuttua äänettömästi luettaessa suorastaan roolihenkilön karikatyyriksi. Murrepakina on ääriesimerkki, joka leijuu hälyttävästi dramaattisen proosan ja asiatekstin välimaastossa. Se voi toimia kuunneltuna, mutta itsekseen luettuna se on kauheaa.

Tavalla tai toisella kirjailija joutuu proosatekstissä ratkaisemaan sekä kertojanäänen että rooliäänen ongelman. En väitä, että siihen on yleistä hyvää ratkaisua, kukin kirjailija ratkaisee ongelman omalla tavallaan. Se on yksi asia, joka tekee kirjallisuudesta niin kiehtovaa. Minusta tuntuu, että yleensä rooliäänet viritetään lähemmäs neutraalia kertojanääntä kuin realistista puhetilannetta. Kerrontatapojen rakentaminen ei ole helppoa. Aleksis Kiven *Seitsemässä veljeksessä* kertojatyyppistä rooliääntä on rakennettu kirjoittamalla roolihahmojen puhe suoriksi repliikeiksi. Monia se häiritsee, eikä tämä tapa ole nykyään kovinkaan yleinen.

Aikomukseni oli puhua myös aivan erityisestä kerrontatyylistä. Sitä tunnutaan käyttävän, kun roolihahmot ovat korostetun poikkeavia lukijan omasta kokemuspöörästä, kun he ovat menneisyydestä, tai vieraiden kulttuurien edustajia, tai jopa eläimiä, koneita tai avaruusoliota. Muistan kuulleen kertomuksen kriitikosta, joka oli näytelmän ensi-illassa. Näyttämöllä oli ”alkuasukkaita” jotka solkkasivat jonkinlaista alkeellista ”ukka-pukka” -kieltä. Kuunneltuaan sitä riittävästi kriitikko nousi paikaltaan ja totesi: ”ugh, minä mennä pois”. Aivan

Tämä teos sisältää blogitekstejä vuosilta 2018 - 2020. Aiempia blogitekstejä on ilmestynyt teoksissa *Matkaseuraa* osat 1 ja 2.

Blogitekstejä kirjan muodossa, mutta miksi? Huviksi ja hyödyksi, matkaseuraksi tai iltalukemiseksi, miten vain. Koska kirja on ihana ja lumoava esine, jota on helppo pitää mukana ja lähellä. Tekstit eivät aina ole ajankohtaisia, vaikka ne ovat saaneet herätteensä ajasta. Ne on kirjoitettu vakavista asioista ihmetellen, hartaudella ja huumorilla, ja ne käsittelevät lähes kaikkea. Kaikki ei ehkä ole tuttua tai mukavaa, mutta seuraava tarina on taas jotain ihan muuta.

Lukijaa pyydetään altistamaan itsensä outoudelle ja yllätyksille.

?

Tekniikan tohtori Kari Leppälän kirjoittamia tietokirjoja: *Projektitoiminnan musta kirja* (Readme.fi 2011), *Tervanpoltosta innovaatiotalouteen* (Avain 2012), *Innovaattorin opas* (Gaudeamus 2014), *Kirkastettu laatu* (BoD 2017), *Matkaseuraa* osa 1 (BoD 2018), ja *Matkaseuraa* osa 2 (BoD 2018).

9 789528 019169

www.bod.fi